

METAFİZİĞİN TARİHSEL EVRİMİ

Cevher ŞULUL*

Giriş

Metafizik, felsefenin en eski ve en temel disiplini olmasına karşın tartışmaya en açık olanıdır. Metafizik alan, felsefenin ana konularından biridir; hatta denebilir ki felsefe başlangıçta metafizik olarak ortaya çıkmıştır. Bilgi kuramı, etik vb. çalışmalar daha sonraki gelişmelerdir.

Evrenin anlamı ve kökenine, Tanrı denen yüce bir gücün varlığına yönelik arayışlardan kaynaklanan metafizik, çağlar boyunca, kesin doğrular içeren, hiçbir varsayımdan kalkmaksızın her şeyi sorgulayan düşünce kimliğine bürünmüştür.¹

Metafiziğin tam olarak ne olduğu konusunda tek ve doyurucu bir açıklama getirmek kolay bir iş değil. Metafizik bilimi genelde varlık ile ilgilenmektedir, varlık olarak varlığın incelenmesidir. Diğer bir ifadeyle, metafiziğin yaptığı şey, belli bir şeyin tümünü yalıtlayıp, yalnızca onun ne olduğunu araştırmak değil, varolan her ne ise onun hakkında sorulabilecek oldukça genel sorular üzerinde durmak olduğu söylenebilir.² Heidegger (1889-1976), metafizik var olanı olduğu gibi ve evrenselliği içinde, müdrikeye tekrar kazandırmak için var olanın ötesini araştırmak demektir, der.³ Metafiziğin tanımını yapabilmek, geleneksel olarak içerdiği temel konuları belirleyip değerlendirmek için eski Grek filozoflarından başlamak gerekir.⁴

* Yrd. Doç. Dr. HRÜ. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Cemal yıldırım, "Metafizik Üzerine Bir İrdeleme", *Felsefe Tartışmaları*, 11. kitap, İstanbul, Şubat 1992, s. 37

² Bryan Magee, *Büyük Filozoflar Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma yay., İstanbul 2001, s. 32.

³ Martin Heidegger, *Metafizik Nedir*, çev. Mahzar Şevket İpsiroğlu, Suat Kemal Yetkin, Kaknüs yay., İstanbul 1998, s. 51.

⁴ Metafizik, Sokrates öncesi dönemden beri felsefe incelemelerinin sürekli yöneldiği bir konu olmuştur. Bu dönemin geç düşünürlerinin "doğa üstüne" başlığıyla yazdıklarına baktığımızda; buradaki doğa kavramının günümüzün doğa bilimlerinin modern doğa kavramından farklı olduğunu görürüz. doğa ilk kez Parmenides tarafından kullanıldığı

A. Metafiziğin Tanımı Ve Kökeni

Metafizik deyimi etimolojik olarak; Yunanca, sonra, öte, üst anlamlarına gelen “meta” sözcüğüyle doğa ve özdeksel anlamlarını veren “phyusika” sözcüğünden meydana gelir. Bu deyime Aristoteles’te rastlanmaz. O, varlığın bilimini belirtmek üzere, aralarında bir ayrım yapmaksızın bilgelik, felsefe, ilk felsefe, teoloji deyimlerini kullanır.⁵ Nitekim Aristoteles, bu kitaplarına duyularla kavranan bilgi (fizik) nin üstünde saydığı usla kavranan bilgiyi kapsadıklarından ötürü ilk felsefe adını vermiştir. Görüldüğü gibi metafizik, ilk kullanımında da fiziğin üstünde, ötesinde ya da dışında sayılan düşünceyle ilgili bir anlam taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle fizik, görülebilen, dokunulabilen doğa ile ilgilenir. Aristoteles’e göre bu görülebilen dokunulabilen doğanın gerisinde bir de görünmeyen ve dokunulamayan bir doğa vardır. İşte ilk felsefe ya da daha sonraki adıyla metafizik bu sonraki doğayla ilgilenir ve nihai nedenini araştırır.⁶

Metafizik deyimi yüzyıllar boyunca, hep doğa dışı niteliğini sürdürerek çeşitli anlamlarda kullanılmış ve çeşitli zamanlarda felsefe (filozofi) tanrıbilim (teoloji), varlık bilim (ontoloji) ve bilgi bilim (epistemoloji) deyimleriyle anlamdaş kılınmıştır.⁷ Metafizik, evren ve genellikle de varlık hakkında temel bir açıklama yapmak ister. Bu nedenle varlık nedir, varlık neden vardır, varlığın özü nedir, gibi sorular daha ilk çağın ilk filozoflarından M.Ö. 600 lü yıllardan günümüze gelinceye kadar felsefenin temel sorunları olmuştur.

Bu deyimi ilkin İ.Ö. 1. Yüzyılda Rodoslu Andronikos kullanmış ve Aristoteles’in ders kitaplarını sıralarken doğa bilgisi derslerinden sonra gelen on dört kitabına Yunanca “Meta ta phusika” (doğa bilimlerini kapsayan kitaplardan sonra gelen kitaplar) adını vermiştir. Bu adlandırma giderek bir araştırma alanını belirleyen bir sözcüğe dönüştü.⁸ Tek kelime halinde metafiziğe ilk defa altıncı yüzyıla ait olduğunu sandığımız Hesykhios’un listesinde rastlanmaktadır. Fakat bu deyim ancak 12. yüzyıldan itibaren

şekliyle “varolan” anlamına gelir. Ama bu terimle, hiç de görünen, sürekli değişen, oluş halindeki “fiziksel” varlık değil; tersine görüntülerin ve değişimin ardındaki gerçek varlık kastedilir. Böyle olunca, “ilk felsefe” aynı zamanda bir metafizik olur. Alwin Diemer, “*Ontoloji*”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, s. 93-94.

⁵ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1985, I,9. (Metafizik kitabında Aristoteles’e ait olmayan metinlere atıf yapılırken cilt ve sayfa numarası verilmiştir.)

⁶ Ernest Von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, günümüz diline uyarlayan: Vural Okur, İm yay., İstanbul 1999, s.205.

⁷ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s. 258, 259; Cemil Sena, “*Aristoteles*”, *Filozoflar Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1974, I, 93.

⁸ Aışar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, İnsancıl yay., İstanbul 1997, s. 152.

yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁹

Aristoteles, sonradan *Metafizik* olarak adlandırılacak olan eserini, ilk nedenin, varlık olarak varlığın, dünyadaki bütün hareket ve her türlü formun nedeni olan başsız, sonsuz, gayri maddi ve hareketsiz olanın araştırılmasına tahsis etmiştir. O nedenle de metafizik bütün bilimlerin en değerli olanı ve en kapsamlısıdır.¹⁰ Aristoteles, *Metafizik*'in başında, tüm insanlar doğal olarak bilmek isterler, demektedir.¹¹ Fakat tüm insanlar bilmek istiyor olsalar da, değişik bilgi dereceleri vardır. Bilgi elde etme sürecindeki ilk aşama, belleğin kullanımını gerektirir. Bir sonraki aşama deneydir. Daha üst aşama ise sanat yani genel ilkelere dayanan pratik kuralların bilgisidir. Bütün bunların en üstünde nedenlerin saf bilgisi olan "bilim" bulunur. O en yüksektir, sanat gibi daha sonraki pratik amaçlarla ilgilenmek yerine bilgiyi bizzat kendisi için arar. Bu nedenle o, uygarlığın en son ve en yüce ürünüdür.¹² Metafizik böylece Aristoteles'e göre par excellence bilgeliktir.¹³

Bilgelik'in ya da felsefenin ilgilendiği nedenler fizikte sıralanmışlardır ve sayıları dörttür:

- 1- Maddi neden,
- 2- Formel neden,
- 3- Hareket ettiren neden,
- 4- Ereksel neden.

Metafizik'in ilk kitabında Aristoteles bu dört nedenin dışında başka bir neden türünü tartışmış olup olmadıklarını görebilmek için, öncüllerinin görüşlerini incelemiştir. Böylece o, kendi zamanına dek Yunan felsefe tarihinin kısa taslağını vermeye yönelmektedir. Amacı dört neden düşüncesinin evrimini izlemektir. Bu incelemede hiçbir filozofun başka bir neden türü bulamamış olduğu değil, ama ondan önce hiçbir filozofun dört nedeni doyurucu bir tarzda sıralamamış oldukları yargısına varır.¹⁴ Copleston'a göre Aristoteles'in vardığı sonuçta hiç kuşkusuz belli bir gerçeklik vardır. Ama yine de hiçbir biçimde bütünüyle doğru değildir. Şöyle ki: Thales ve erken Yunan filozofları özdeksel neden üzerinde uğraşp,

⁹ Aristoteles, *Metafizik*, I,9.

¹⁰ Eduard Zeller, *Greks Felsefesi Tarihi*, çev. Ahmet Aydoğan, İz yay., İstanbul 2001, s. 217. Aristoteles'in metafizik konusundaki görüşleri için ayrıca bkz. Anthony Kenny, *A Brief History of Western Philosophy*, Blackwell publishers, Oxford 1998, s. 79-82.

¹¹ Aristoteles, *Metafizik*, 980 a 1.

¹² David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan vd, Kabcacı yay., İstanbul 2002, s. 182.

¹³ Frederick Copleston, *Aristoteles*, çev. Aziz Yardımlı, İdea yay., İstanbul 1986, s. 35.

¹⁴ Aristoteles, *Metafizik*, 983 a, 25-987 b 25. F. Copleston, a.g.e., s.36.

şeylerin en son dayanaklarına, ne yaratılan ne yok edilen ama kendisinden tikel nesnelere doğdukları ve ona geçip gittikleri ilkeyi bulmaya çalışıyorlardı. Bu yolda örneğin tek bir özdeksel neden saptayan Thales'in, Anaximenes'in, Herakleitos'un felsefeleri, ya da dört unsuru belirleyen Empedocles'in felsefesi doğmuştu. Ama bu filozoflar düşüncelerini dizgesel olarak işlemiş ya da tutarlı ve bilimsel bir felsefe geliştirmiş değillerdi.¹⁵

Aristoteles'in zihnini metafizikle ilgili iki ana problem meşgul etmiştir:

Birincisi metafizik olanaklı mıdır? Aristoteles'e göre gerçek olmak bakımından gerçekliğin doğasını inceleyen ve merkezi bir ilkedен evrenin ayrıntılı doğasını çıkararak bir evrensel bilim olan metafizik olanaklıdır.¹⁶ Zira var olan her şey, kendisine sırf var olmak bakımından ait olan belli bir doğaya sahiptir ve bu doğa bilinebilir. Var olan her şey hakkında doğru olan ve her türlü tanımlamanın temelinde yer alan belli ilkeler vardır.

Aristoteles'in zihnini meşgul eden ikinci problem ise duyuşsal olmayan tözlerin var olup olmadığı sorunudur. Tümel, Platon'un ideal teorisinde ileri sürdüğü gibi kendi başlarına var olan tözsel varlıklar mıdır? Özellikle genel tümel, yani varlık ve birlik tözler midir? Sonra matematiğin nesnelere tözler midir? Bu soruya Aristoteles, açık olarak olumsuz yanıt vermektedir. Ancak ne tümelin ne de matematiksel nesnelere tözler olmadıklarını ileri sürmekle birlikte Aristoteles duyuşsal olmayan tözlerin varlığını kabul etmektedir. Bunlar ilk evrenin hareketsiz hareket ettiricisi olan Tanrı'dır.¹⁷

Tanrı kavramı hem Aristoteles'in hem de Aristoteles sonrası geleneksel metafiziğin en önemli köşe taşlarından biridir. O bu görüşlerini Metafizik'in 12. bölümünde ele alır. O, Tanrı'nın varlığını kanıtlarken metafiziğinde bulunan ilkelerden hareket etmektedir. Kozmolojik kanıtın bir biçimi olan bu kanıt şu şekilde ifade edilebilir:

Hareket ve zaman töz olmakla beraber ortadan kalkabilir olmayan şeylerdir. Zaman ne varlığa gelmiş olabilir, ne de varlıktan kesilebilir. Hareketin de benzer şekilde zaman gibi sürekli olması gerekir. Çünkü zaman, hareketin aynı değilse de onunla birlikte bulunan bir şeydir.¹⁸

Aristoteles hareketi ikiye ayırır. Bunlardan biri olan dairesel hareket, sürekli olup ezeli ve ebedidir. Dolayısıyla ezeli-ebedi hareketi meydana getirmek için ezeli-ebedi bir tözün olması gerekir.¹⁹

¹⁵ F. Copleston, a.g.e., s.36-37.

¹⁶ D. Ross, a.g.e., s.183

¹⁷ D. Ross, a.g.e., s. 186

¹⁸ Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, 219 a 1 vd; D. Ross, a.g.e., s. 211.

¹⁹ Aristoteles, *Metafizik*, 1072 a 20-30.

Hareketin fiziksel olarak meydan gelişi, hareket ettirenle hareket edenin karşılıklı temasını, dolayısıyla hareket ettirenin hareket ettiriciye bir tepkisini gerektirir. O halde hareketsiz bir hareket ettiricinin bir arzu nesnesi olarak, fizik dışı bir biçimde hareketi meydana getirmesi gerekir. Fiziksel etkenlik madde dışı doğasıyla uzlaşmaz olduğundan Aristoteles Tanrı'ya sadece zihinsel etkenliği, bedene hiçbir şey borçlu olmayan zihinsel etkenlik çeşidini yani düşünceyi izafe eder.

Ross'a göre Metafizik'in 12. kitabında takdim edilen Tanrı anlayışı kesinlikle doyurucu olmayan bir anlayıştır. Aristoteles tarafından tasarlandığı biçimde Tanrı, evrenin bilgisi olmayan bir bilgiye ve evren üzerinde bilgisinden çıkmayan bir bilgiye sahiptir. Bu hemen hemen bir etkinlik olarak adlandırılmayacak bir etkidir.²⁰

Aristoteles'in mutlak Tanrı'sı dünyamızı yaratan Tanrı değildir. Hatta o dünyadan ayrı bir varlık olduğunu bile bilmemekte, dolayısıyla orada bulunan varlıklara veya şeylere de aldırılmamaktadır.²¹

Şüphesiz Aristoteles'in *Metafizik*'inde ele aldığı konular burada izah etmeye çalıştığımız Tanrı kavramı veya metafiziğin olabirirliliği veya duyusal olmayan tözlerin var olup olmadığı sorunuyla sınırlı değildir. O *Metafizik*'inde ayrıca töz, madde, form, oluşun analizi, potansiyellik ve edimsellik ile teoloji gibi konuları da ele almıştır. Fakat Tanrı kavramı geleneksel metafiziğin özellikle de Ortaçağ metafiziğinin en önemli temel kavramlarından biri olduğu için yazımızda ağırlıklı olarak metafiziğin bu yönüne vurgu yapılmıştır.

B. Ortaçağ'da Metafizik

Metafizik, Ortaçağ'da felsefi bilimlerin en önemli disiplini. Felsefenin tüm özel alanlarının bağlı bulunduğu son temeli gösteren ana bilim olarak görülmüştür.²² Ancak çoğu zaman sanıldığı gibi tersine bu terim Aristoteles'ten gelmediği için orta çağın büyük bir bölümünde kullanılmamıştır. 12. yüzyılda ortaya çıkan terim en yaygın kullanımını Aristoteles'i Hıristiyan düşüncesine uygulayan Aquino'lu Tomasso'da buldu. O zamandan beri metafizik felsefenin araştırma alanlarından biri için,

²⁰ D. Ross, a.g.e., s. 212-216.

²¹ Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, çev. Mehmet Aydın, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1986, s. 32.

²² Fritz Heinemann, "*Metafizik*", *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, Ara yay., İstanbul 1990, s.129

bazen de tüm felsefeyi karşılayacak biçimde kullanılır oldu.²³

Antikçağ felsefesi ile Ortaçağ felsefesinin en ayırt edici, en karakteristik yanı, var olana ilişkin sorularında kendini açığa vurur. Antikçağ filozofu doğa nedir? Evrenin ana maddesi, ilkesi nedir? Diye sorarken, bir Ortaçağ filozofu, “varlık nedir?” diye sorar. Ortaçağ’la birlikte felsefede, varlığın varlık olarak tümünü kavramaya, anlamaya ilişkin söylemler yer almaya başlayacak; gramer, retorik ve diyalektik aracılığıyla keskinleştirilmiş zihinler en yüce varlığı da bu çerçevede anlamaya, kavramaya çalışacaklardır.²⁴ Bu felsefenin merkezinde Tanrı vardır. Başka bir deyişle Ortaçağ felsefesi, Tanrı merkezli bir felsefedir. Dolayısıyla, bu felsefenin ilk ve en temel konusu Tanrı’dır; Tanrı’nın var oluşunun kanıtlanması, Tanrı’nın sıfatlarının açıklanmasıdır. Ortaçağ’da metafizik bu eksen üzerinde belirlenir; buna göre, varlık söz konusu olduğunda, temel problem Tanrı-dünya ilişkisi, Tanrı’nın yaratma tarzı ve kötülük problemidir.²⁵ Yeni Platoncu çizgisini yüzyıllar boyu koruyan Ortaçağ düşüncesi varlığa geliş böyle bir ilkeye dayandırdıktan sonra artık, evrende her şey bu en yetkin varlığa göre, ona oranla belli bir yer alacaktır. Tanrı’nın varlığının dışındaki her varlığın betimlenişi yine Tanrı’ya göre olacaktır. Tek tek varlıklar belli bir sıra düzeni içinde Tanrı’ya göre konumlandırılacaktır. Nitekim Ortaçağ’da felsefenin tipik özelliklerinden biri tanrıbilimsel oluşudur. Bu tanrıbilimsellik Hıristiyanlığı doğal ve aşılmaz kabul eden bir uygarlık, açınlamanın tartışılmaz hakikatini benimseyen bir düşünce yapısı oluşturmuştur. Akıl inanılan ve değişmez olan hakikate hizmet eden, üstelik ona bağlı olan bir şey olarak kabul edilmiştir. Nitekim kimi felsefe tarihçilerine göre Ortaçağ’da felsefe tanrıbilimin hizmetçisi durumundadır.²⁶ İnsan aklı Tanrı’nın özünü anlayıp açıklayamasa bile, hiç olmazsa Tanrı’nın var olduğunu kavrayabilir. Dünya Tanrı tarafından yaratıldığına göre, tanrısal gücün izleri ve işaretleri ile doludur. Bu işaretleri okumayı bilen, bunların asıl yaratıcısına da ulaşabilir. Tüm gerçekliği metafizik olarak okuma, görünür olanı aşkın bir çerçeve içinde okuma, Ortaçağ’ın kendini kaptırdığı tutumlardan yalnızca biridir.²⁷

Özetle Ortaçağ’da, İlkçağ’ın ontoloji nitelikli metafizik görüşü yerine, teoloji nitelikli metafizik anlayışının zuhur ettiğini söyleyebiliriz. Buna göre, Ortaçağ’ın metafizik anlayışı, var olan her şeyin nedeni ya da kaynağı olan aşkın bir gerçekliğe ilişkin araştırma, var olanları varlık kaynağı olan Tanrı ile ilişkisi içinde ele alma anlamında teoloji olarak metafizikten meydana

²³ A. Timuçin, a.g.e., s. 152-153.

²⁴ Betül Çotuksöken - Saffet Babür, *Ortaçağda Felsefe*, Ara yay., İstanbul 1989, s. 19.

²⁵ Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Asa yay., Bursa 2001, s. 22.

²⁶ B. Çotuksöken – S. Babür, a.g.e., s. 13, 21.

²⁷ Orhan Hançerlioğlu, a.g.e., s. 14.

gelir.²⁸ Ne var ki, Yeniçağ'da ana bilimin bilgi kuramı olmasıyla, metafizik bu özelliğini yitirmiştir.

C. Yeniçağ'da Metafizik

Yeniçağ'da Rönesans ile birlikte tek tek bilimlerin kurumsallaşması neticesinde metafizik ile bilimler arasında son derece sert çekişmeler başlamıştır.²⁹ Bunun doğal bir sonucu olarak Aristoteles metafiziği eleştirilerek ona karşı yeni bir matematik ve bağlı olarak da yeni bir matematiksel doğa bilimi inşa edilmiştir.³⁰ Bu bilime göre evrende bulunan yasalar hem gökyüzünde hem de yeryüzünde aynıdır. Bütün hareketler tamamen matematiksel terimlerle ve mekanik yasalara göre tanımlanabilir veya açıklanabilir.³¹ Ancak ne var ki bu anlayışın hemen ardından, teolojiden ya tamamen bağımsız ya da kısmen teolojik olan yeni metafizikler ortaya çıkmıştır. Descartes, Spinoza, Leibniz ve Wolff'un metafizikleri buna örnek gösterilebilir. Bu metafiziklerde açıklama yerine akla başvurulmuş, bir dedüktif sisteme dayanılarak evrenin yapısı, more geometrik tarzında kavranmak istenmiştir.³²

Bu yeni dönemde, geleneksel metafiziğe ilk karşı çıkanların başında Descartes (1596-1650) ile Bacon'ı (1561-1626) zikredebiliriz. Zira Descartes'in çağdaş felsefeyi olduğu gibi çağdaş metafiziği de başlattığı kabul edilir. Descartes skolastik düşünceyi metafiziksel olduğu için değil, yeterince açık-seçik ve kesin bulmadığı gerekçesiyle eleştirir; yöntemsel kuşkuya yer verilmesini önerir. Onun aradığı matematiksel kesinliktir.³³ Descartes'ten sonra Spinoza ve Leibniz de matematik önermelerinin kesinliğini taşıyan bir metafizik oluşturmaya çalıştılar.

Descartes metafizik sisteminde doğal dünya kadar, doğal dünyanın zihin ve Tanrı ile nasıl bir ilişki içinde bulunduğunu betimlemeye çalışmıştır. Daha önceki metafizik sistemlerden, özellikle de Platon'un ve Aziz Augustinus'un sistemlerinden bir takım unsurlar içeren Descartes'in metafizik öğretisi modern zamanların ilk büyük metafizik teorisidir. Bu teori ondan sonra geliştirilmiş olan metafizik sistemlerin pek çoğu için bir temel sağlamıştır. Bunlardan büyük bir çoğunluğu Descartes'in felsefesinden

²⁸ A. Cevizci, a.g.e., s. 22-23.

²⁹ Nermi Uygur, *Felsefenin Çağrısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s. 81.

³⁰ F. Heinemann, a.g.e., s. 130.

³¹ Richard Popkin, *"Metafiziğin Kısa Tarihi"*, *Metafiziğe Giriş*, derleme ve tercüme: Ahmet Cevizci, Paradigma yay., İstanbul 2001, s. 160.

³² F. Heinemann, a.g.e., S. 130

³³ C. Yıldırım, a.g.e., s. 38.

kaynaklanan güçlük ve problemleri aşma yönündeki bir takım teşebbüsler olarak da görülebilirler.³⁴

Gerçeklik Descartes'e göre, üç tözden –Tanrı, zihin ve maddeden– meydana gelir. Var olan başka her şey bunların bir modifikasyonu veya münferit bir örneğidir. Buna göre, her düşünce zihnin, tek tek her fiziki nesne de maddenin bir modifikasyonudur. Bir anlamda var olan yegane töz Tanrı'dır. Descartes, *Felsefenin İlkeleri*'nde bir tözü, var olmak için kendisinin dışında hiçbir şeye ihtiyaç duymayacak şekilde var olan bir şey, diye tanımlamıştır. Bütün diğerlerinden mutlak bağımsız olarak tek kendilik Tanrı'dır. Ama başka her şey yalnızca, Tanrı'nın yardımıyla var olabilir. Tanrı tek yaratıcı tözdür.³⁵

Tanrı'nın bu öğretilerdeki çok güçlü ve ağırlıklı konumu, iki yaratılmış tözün, yani madde ve zihnin, gerçekliğin doğasıyla ilgili herhangi bir şeyi açıklamadaki yarar ve önemini anlamsız kılmaktadır. Tanrı gerçek dünyadaki yegane yaratıcı ise, ne zihin ne de madde herhangi bir nedensel güce fiilen sahip olamaz. Bir şeyin neden vuku bulduğunun nihai açıklaması, yalnızca Tanrı'nın böyle istemiş olmasından ibarettir. Doğal dünyayı maddenin doğası yoluyla açıklamak yerine, Descartes'in metafizik sisteminde nihai açıklama dini ve mistik terimlerle gerçekleşir. Tam olarak anlaşıldığında, evrenin bütünüyle Tanrı merkezli bir sistem olduğu görülmektedir. Tanrı var olan ve olup biten her şeyin tek faili ve sabit kaynağıdır. Fiziki ve zihinsel alanlar sadece, ilahi evrenin yaratılmış boyutlarını açıklamanın kısmi yollarıdır. Gerçeklik nedir, sorusuna verilmiş olan cevap, bu anlamda gerçekliğin Tanrı ve Tanrı'nın irade ettiği her şey olduğu teolojik görüşü olup çıkar.³⁶

Bacon'a gelince onun metafiziğe tepkisi Descartes ile mukayese edildiği zaman daha köktenci niteliktedir. Örneğin skolastik düşüncede bulunduğu metafizik, onun gözünde, insan zekasını köstekleyen kısır bir uğraştır. İnsan yaşamını istenilen yönde geliştirme gücü yalnızca bilimsel bilgide vardır. Bu bilgiye soyut varsayımlardan kalkan kıyasa dayalı çıkarımla değil, gözlem ve deneye dayanan indüktif yöntemle ulaşılabilir.³⁷

David Hume'un (1711-1776) metafizik karşısındaki tavrı daha acımasızdır. Metafiziğin doğuşundan bu yana bu bilimin kaderini belirlemesi bakımından hiçbir olay, David Hume'un ona karşı yaptığı saldırıdan daha önemli olmamıştır.³⁸ Ona göre metafizik çok verimsiz, modası geçmiş ve

³⁴ R. Popkin, a.g.e., s. 163.

³⁵ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, Say yay., İstanbul 1995, s. 89-90; R. Popkin, a.g.e., s. 163.

³⁶ R. Popkin, a.g.e., s. 167-168.

³⁷ C. Yıldırım, a.g.e., s. 38.

³⁸ Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*,

faydasız tartışma yığınınından başka bir şey değildir. Doğal olanın aksine sıradan bir yaşam için zorunlu olan inançlar, metafiziksel illüzyonlar abartılıdır ve onlar bilinmeyenle ilgili doğrulanamaz nedenler, ilkeler ve niteliklerdir. Metafizikçiler ilk madde, özsel formlar, tözler, ilinekler, gizil nitelikler ve güçlerden bahsettiklerinde, anlamsız sözcükleri kullanıyor ve böylece çok saçma ve sofistike teoriler üretiyorlardı.³⁹

Bir kütüphanede gezinirken diyordu Hume, yapmaktan kaçınamayacağımız bir kıyım var: Herhangi bir kitabı ele aldığımız zaman –örneğin, Tanrı bilimi veya skolastik metafizik üzerine- kendimize şunu soralım: Niceliği ya da sayıyı ilgilendiren herhangi bir soyut akıl yürütme içeriyor mu? Hayır. Somut olguları ve var oluşu ilgilendiren herhangi bir deneysel akıl yürütme içeriyor mu? Hayır. Öyleyse ateşe atın; çünkü safсата ve hayalden başka hiçbir şey içeremez.

Hume'nin bu tepkisi skolastik düşünceye olduğu kadar rasyonalist filozofların insan aklına tanıdıkları üstün bilme gücüne de yönelikti. Ona göre, kesin bilgiye ulaşma bakımından insan aklının hayvan aklına üstün tutulacak bir yanı yoktu.⁴⁰

Hume'un empirik yaklaşımını paylaşmamakla birlikte Kant da metafiziği eleştirmiştir. Bu eleştirileriyle Kant 18. yüzyılda metafizik dediğimiz varlık felsefesini sona erdirmiştir. Çağdaş metafizik Descartes'ten sonra Kant'ta yeni bir biçim içinde ortaya çıkmıştır.

Kant'ın gerçeklik bilgisi üzerindeki görüşleri ve onun salt akla dayalı metafiziği eleştirisi bilgi kuramı ve metafizik tarihinde bir dönüm noktasıdır.⁴¹ Kant metafiziğe ilişkin olarak, kendisine kadar gelen kimi düşünürlerin dile getirdikleri temel bir takım kuşkuların veya yok sayıcı, keskin karşı çıkışların ötesinde, o zaman kadar sorulmayan bir soruyu gündeme getirerek soruşturmayı açar.⁴² Bu soru; acaba metafizik gibi bir şey hiç olanaklı mıdır? Eğer metafizik bir bilimse, nasıl oluyor da diğer bilimler gibi genel ve sürekli tasvip kazanmıyor? Yok değilse nasıl oluyor da bilim

çev. Ioanna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983, s. 5.

³⁹Gerald Hanratty, *Aydınlanma Filozofları: Locke-Hume ve Berkeley*, çev. Tuncay İmamoğlu-Celal Büyük, Anka yay., İstanbul 2002, s. 69.

⁴⁰G.Hanratty, a.g.e., s. 70-71. Bununla birlikte bu yıkıcı felsefenin kendisine Hume metafizik diyerek, ona yüksek bir değer verdi. Şöyle der: Metafizik ve ahlak bilimin en önemli dallarıdır; matematik ve doğa bilimi onların yarısı kadar bile değerli değildir. Bkz. I. Kant, *Prolegomena*, s. 6.

⁴¹Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe: Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İnkilap yay., İstanbul 1987, s. 7.

⁴²Taylan Alptuğ, *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi ve Yol Açtığı Bilgi Kuramsal Sorunlar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1989, s. 13.

kisvesi altında durmadan böbürlenerek insanın anlama yetisini hiç sönmeyen ama hiç de gerçekleşmeyen umutlarla oyalıyor? O halde ister bilgimiz, ister bilgisizliğimiz kanıtılsın, bu iddialı bilimin yapısı konusunda kesin bir karara varmak gerekir. Zira Kant'a göre bir bilginin bilim olabilmesi için onu diğer bilgilerden ayıranın, yani ona özgü olanın kesinlikle belirlenebilmesi gerekir; aksi halde bütün bilimlerin sınırları birbirine karışır ve hiçbirini kendi yapısına göre, esaslı bir biçimde ele alınamaz.⁴³

Kant'a göre her şeyden önce metafizik bilginin kaynaklarının deneysel olamayacağı zaten onun kavramında vardır. O halde bu bilginin ilkeleri deneyden alınmamalıdır. Çünkü o fizik değil, metafizik yani dünyanın ötesinde kalan bilgi olmak zorundadır. O halde ne asıl fiziğin kaynağını oluşturan dış deney, ne de deneysel psikolojinin esasını oluşturan iç deney bu bilginin temelini oluşturabilir.⁴⁴ Zira Kant'a göre insan bilgisinin kaynağı, sadece ve sadece tecrübedir. Şayet tecrübe, hakkında bilgi elde etmek istediğimiz nesneye ulaşamıyor ise, aklımız tek başına o nesne hakkında bilgi üretmez. Bu nedenle metafiziğin konusu olan nesnelere, bu tür nesnelere; yani hiçbir şekilde onları tecrübi olarak algılayamayız. Bunun sonucu olarak da Kant'a göre insan aklı metafiziğin konuları hakkında bilgi üretmekte yetersizdir.⁴⁵

Kant'a göre insan bilgisinin tüm konuları ikiye ayrılır:

Birincisi var olanın bilgisi olup buna tabiat felsefesi denir.

İkincisi var olması gerekenin bilgisi olup buna da pratik felsefe veya ahlak felsefesi denir.

Kant'a göre bu her iki tür felsefede, bilgi akıl ile birlikte, tecrübi ilkeler yolu ile elde edilirse buna tecrübi felsefe denir. Tecrübi felsefe fizik, kimya, astronomi gibi bilimlere içermektedir. Saf felsefe ise, ya eleştirel olur veya metafizik olur.

Birincisine Kant saf aklın eleştirel bilimi adını vermektedir.

İkincisi ise, ya kurgusal ya da pratiktir. Kurgusal metafizik, bir bilim olmadığı ispatlanan Ortaçağ metafiziğidir.⁴⁶ Bu sınıflandırma ile felsefe, artık deney ve gözlem konusu olmayan konuların bilimi olma yolunda ilk adımı atmış olmaktadır.

Kant bu şekilde metafiziğin mümkün olup olmadığını sorgularken kuramsal bir bilim olarak metafiziğin imkansızlığını savunduğu halde, insan fitratı açısından mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Şöyle ki: Kant "neyi

⁴³ I. Kant, *Prolegomena*, s. 3.

⁴⁴ I. Kant, *Prolegomena*, s. 13-14.

⁴⁵ Alparslan Açıkgenç, *Bilgi Felsefesi*, İnsan yay., İstanbul 1992, s. 154.

⁴⁶ Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea yay., İstanbul 1993, s. 379-380.

bilebiliriz” sorusunu sorduğu ünlü eseri *Arı Usun Eleştirisi*’nde Tanrı, ölümsüzlük, özgürlük ve ruhun gerçekliği gibi deney dünyasına ait olmayan şeyleri bilemeyeceğimizi söylemektedir. Bununla birlikte Kant, bu tür kavramların bir değeri olduğuna inanmaktadır. Başka bir deyişle onların teorik-bilimsel bir değeri olmamakla birlikte pratik-ahlaksal bir değeri, hatta vazgeçilmezliği olduğuna inanmaktadır. Çünkü Kant’a göre insan sadece bilme ihtiyacı olan bir varlık değildir; aynı zamanda eyleme, davranışta bulunma ihtiyacı olan bir varlıktır. Eylem veya ona konu olan ahlak ise Tanrı’ya, ruhun varlığına, özgürlüğe ve ölümsüzlüğe inanmamızı gerektirir, onları talep eder. Bu kavramlar bilim için bir değer içermezlerse de ahlak için vazgeçilmezdirler. Nitekim Kant bundan dolayı bir ahlak metafiziği yaratmaktan çekinmez.⁴⁷

Kant’a göre insan aklının bilgilerinin bir çeşidinde garip bir alın yazısı var. Kaçamadığı sorular yüzünden tedirgin olur. Bu sorular aklın kendi yapısından çıkar ama o bunlara yanıt veremez. Çünkü bunlar insan aklının her türlü gücünün üstüne çıkarlar. Ama insan bu sorulara cevap verme noktasında ilgisiz de kalmaz. Bu nedenle insan sonu gelmeyen çekişmelerin içine düşmüştür. Bu çekişmelerin geçtiği alanın adı da metafiziktir. Bir zamanlar metafiziğe bilimlerin kraliçesi gözü ile bakılıyordu. Ama çağımızda hor görülüyor, itilip kakılıyor ve bu gibi araştırmalara aldırış edilmiyor. Kant’a göre bu aldırışsızlık boşunadır, çünkü bunların konusuna insan doğası ilgisiz kalmaz.⁴⁸

Kant’ın bu sağduyulu yaklaşımına rağmen, ortaya koyduğu eleştirel felsefe anlayışı pozitivist bilim anlayışının etkisiyle pozitivist felsefe anlayışına dönüşmüştür. 19. yüzyılda ortaya çıkan ve başlıca temsilciliğini A. Comte’un (1789-1857) yaptığı pozitivism ile onun bir versiyonu olan yeni-pozitivism veya mantıkçı pozitivism, bilginin alanı ve metafiziğin imkanı konusunda Kant’tan daha ileri bir pozisyonu benimsemektedir.

Pozitivizmin ana iddiası metafiziğin hiçbir değeri olmadığıdır. Kant metafiziğin hiç olmazsa ahlaki bir değeri olduğunu kabul ederken, A. Comte onun böyle bir değeri olduğunu da kabul etmez.⁴⁹ A. Comte, metafiziği insanlığın geride bıraktığı bir aşama olarak göstermiş ve onun yerini pozitif bilimin aldığını söylemiştir.

Empirik doğrulanabilirliği anlam ölçütü olarak formüle eden mantıkçı

⁴⁷ I. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, s. 367 vd.; Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Vadi yay., Ankara 1994, s. 36-37.

⁴⁸ B. Akarsu, a.g.e., s. 14.

⁴⁹ A. Arslan, a.g.e., s. 37.

pozitivizm ise bu ölçüte dayanarak metafiziğin önermelerinin anlamsız olduğunu ilan ediyor ve felsefeye, bilimsel söylemin kavram çözümlemesinden başka bir etkinlik alanı bırakmıyor. Böylece felsefe insanın bütünsel deneyim alanından yalıtılmış olur ki, bunun anlamı felsefenin insansızlaştırılmasıdır.⁵⁰ Bu tarzda metafiziğe karşı çıkışta Kant'ın etkisi büyük olmuştur.

Kuşkusuz metafiziğe karşı çıkışın başka nedenleri de vardır. Örneğin bilimlerin ilerlemesi ve felsefe tarihinde ortaya çıkan görüşlerin birbirini tutmaması metafiziğe karşı kuşkuları arttırmıştır.

Özellikle 19. Yüzyılda spekülâtif idealizmin dağılmasından sonra yaygınlaşan doğa bilimci düşünce ve doğa bilimci felsefe, tüm ontolojiyi ve metafiziği, metafiziksel kavram şiirleştirmesi, sayarak dışlamıştır.

Bu eleştirilere bakarak kimi metafizik iddiaların gerçekten anlamsız ya da anlam belirsizliği içermiş olduğu söylenebilir. Fakat bundan hareketle metafiziğin tümünü anlamsız bir girişim, boş bir gevezelik sayamayız. Zira metafizik anlamsız ise her dönem ve uygarlıkta kimi yetkin zekaların böyle bir uğraşa kendilerini kaptırmaları nasıl açıklanabilir? Bunu kişinin psikolojik özellikleriyle ya da kültürel ortamla açıklamak yeterli midir? Yeterlidir denemez çünkü, metafiziğin gerisinde dünyayı açıklama, dünya içinde insanın konumunu anlamlı kılma diyebileceğimiz evrensel bir gereksinme vardır. Din gibi metafizik de insan doğasının köklü bir gereksinmesini yansıtmaktadır. Metafizik sistemler yetersizlikleri ortaya konarak eleştirilebilir; ama metafizik bir kenara itilemez. Metafiziği pratik yaşamdan kopmuş kimi eksantrik kişilerin fantezisi saymak doğru değildir. Metafizik gerçekliği anlamak, varlığın doğasına ışık tutmak, varlığa ilişkin kapsamlı bir görüş oluşturma çabasıdır. Bilimsellik iddiasında olmayan metafizikte başarı ölçüsü, ortaya konan iddiaların doğruluğu değil, bu iddiaların oluşturduğu sistemin tutarlı, aydınlatıcı, doyurucu bir açıklama olmasıdır. Metafiziğin geçerliliği son çözümlemede, düşünce ufkumuzu genişletme, deneyim dünyamızı zenginleştirme etkisiyle ölçülmelidir. Tanrısal bir güce inanç nasıl ki teolojinin anlam kaynağı ise evreni bir bütün olarak anlama, olup bitenleri tek bir ilkeye dayanarak açıklama gereksinmesi de metafiziğin varlık nedenidir. Metafiziği bilime özgü ölçütlere vurarak mahkum etmemeliyiz. Onu düşünsel bir etkinlik olarak verdiği doyum, dünya görüşümüze sağladığı katkıyı dikkate alarak değerlendirmeliyiz.⁵¹

Bu nedenle bazı dönemlerde metafiziğe bilimler üstü bir bilim, bizi

⁵⁰ T. Altuğ, a.g.e., s. 1. Çağımızda metafizik karşıtı görüş ile bu karşıt görüşün eleştirisi için bkz. Önay Sözer, *Felsefe'nin ABC'si*, Kabalıcı yay., İstanbul 1998, s. 62-64; Stanley M. Honer-Thomas C. Hunt, *Felsefeye Çağrı*, çev. Hasan Ünder, İmge Kitapevi, Ankara 1996, s. 157-162.

⁵¹ V. Hacıkadiroğlu, "Metafizik Üzerine", *Felsefe Tartışmaları*, 11. Kitap, s. 40, 42-43.

gerçeğe ulaştıran en temel düşün etkinliği gözüyle bakılmıştır.

Nitekim Heidegger; ilim mevcudiyetini metafizikten aldığı takdirde en mühim vazifesini, daima yenileştirerek yapabilir. Çünkü bu vazife, bilgileri toplamak ve tasnif etmekten ibaret değildir; belki bütün hakikatı, tabiatı ve tarihte, devamlı bir yenileşme içinde ihata etmektir, der.⁵²

Yine Heidegger'e göre metafizik insan tabiatına aittir. O, ne bir mektep felsefesinin payıdır, ne de fantastik düşüncelerin kanat açtığı bir alandır; o mevcudiyetin içinde esaslı bir andır; bizzat mevcudiyettir. Hiçbir ilmin katiyeti metafiziğin ciddiyetine ulaşamaz.⁵³

Sonuç

Evrenin anlamı ve kökenine, Tanrı denen yüce bir gücün varlığına yönelik arayışlardan kaynaklanan metafiziğin tam olarak ne olduğu konusunda tek ve doyurucu bir açıklama getirmek kolay değildir. Metafizik genelde varlık ile ilgilenmektedir, varlık olarak varlığın incelenmesidir.

Metafizik, felsefe tarihi boyunca farklı biçimlerde algılanmış, değişik anlamlar almıştır. Metafiziğin alanı Aristoteles'te "varlık olarak varlık" şeklinde tezahür ederken Ortaçağ'da felsefenin merkezinde Tanrı vardır; bu felsefenin ilk ve temel konusu Tanrı'dır.

Yeniçağ'la birlikte Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi filozoflar matematik önermelerin kesinliğini taşıyan bir metafizik oluşturmaya çalıştılar. David Hume ise metafiziği eleştirerek onun verimsiz, modası geçmiş ve faydasız tartışma yığından ibaret olduğunu dile getirmiştir. Kant'ın eleştirel felsefesinden sonra mantıkçı pozitivism empirik doğrulanabilirliği anlam ölçütü kabul ederek metafiziğin önermelerinin anlamsız olduğunu söylemiştir.

Bu yapılan eleştirilere bakarak metafiziğin tümünü anlamsız bir girişim sayamayız. Çünkü, metafiziğin gerisinde dünyayı açıklama, dünya içinde insanın konumunu anlamlı kılmaya diyebileceğimiz evrensel bir gereksinme vardır. Din gibi metafizik de insan doğasının köklü bir gereksinmesini yansıtmaktadır. Metafizik gerçekliği anlamak, varlığın doğasına ışık tutmak, varlığa ilişkin kapsamlı bir görüş oluşturma çabasıdır. Metafizik olmadan insanın kurumsal ve pratik etkinliği üzerine bütüncül bir yaklaşım ortaya konamaz.

⁵² M. Heidegger, a.g.e., s. 54.

⁵³ M. Heidegger, a.g.e., s. 55.